

PÁLINKÓ ÉVA

A kutatói identitás és életpálya meghatározói

A tanulmány a doktori iskoláknak a fokozatot szerzők életpályájának és szakmai identitásának alakulására gyakorolt hatását elemzi, a PhD fokozat megszerzése utáni évek életpálya-eseményeit, valamint ezekkel párhuzamosan a kutatói identitás „tartalmát”, illetve annak az életpálya-eseményekhez kapcsolódó alakulását vizsgálja. Az elemzés az előzőekben ismertetett tanulmány adatfelvételéhez kapcsolódó, Magyarországon szerzett PhD fokozattal rendelkező, 40 év alatti biológusok körében folytatott fókuszcsoporthoz és interjú⁽¹⁾ kutatás eredményeire támaszkodik.

A munka a szakmai identitás kategóriáját mint az életpályákat alakító tényezők hatásainak indikátorát alkalmazza. Az identitás fogalmának bevezetésével a fokozatszerzők magukról alkotott énképével párhuzamosan tárhatjuk fel, és így hatásukban ragadhatjuk meg, az életpályákat befolyásoló egyes tényezőket.

A beszélgetéseken elhangzott, az életpályák alakulására vonatkozó szövegek elemzését felhasználva, a fokozattal rendelkezők tipikus karrierútjainak kirajzolása során ideáltípusokat határozunk meg, hogy ezek szemléletessé, és jól érthetővé tegyék az egyéni életpályák alakulása mögött meghúzódó általános, a tudományrendszerben gyökerező összefüggéseket. Az életpálya-ideáltípusok az egyedi esetek kutatás szempontjából felesleges körülményeinek elhanyagolásával – az esetek segítségével megismert általános jellegzetességek összefoglalását, esszenciáját nyújtják.

A munka az előző tanulmányhoz hasonlóan egy tudományág, a biológia képviselőire koncentrál. A tudományágak közötti különbségeket kiszűrve, az értelmezési kereteket leszűkítve és rögzítve, a viszonylag homogén vizsgálati populáció lehetővé teszi az életpályák alakulásának részletes elemzését.

Eredmények

Doktori iskolába való jelentkezés

A doktori iskolába való jelentkezés többnyire nem a határozott, tudatos kutatói, tudományos karrierépítés kezdeti lépéseként él a fókuszcsoporthoz és interjúk résztvevőinek emlékezetében: szinte mindannyian egyfajta automatizmusként számoltak be az egyetem elvégzése után a doktori iskolába, fokozatszerzésre való jelentkezésről. Van, akinél ez a képzési rendszerből eredeztetett automatizmusként, van, akinél a munkahelyi elvárásokból származtatott automatizmusként kerül bemutatásra. A doktori iskolába való jelentkezés – visszatekintve – a résztvevők szinte mindegyike számára nem egy alaposan végiggondolt, tényezők mérlegelésével meghozott saját döntésnek, hanem a diploma megszerzése után egy teljesen magától értetődő, tulajdonképpen evidens lépésnek tűnik.

(1) A Magyarországon dolgozó, PhD fokozattal rendelkező, 40 év alatti biológusok körében folytatott fókuszcsoporthoz, a tartósan külföldön elhelyezkedettekkel személyes interjúk készültek. A kutatást az NKTH Jedlik Ányos pályázata támogatta, az MTA Kutatásszervezési Intézetének Tudomány és Társadalom Kutatócsoportja végezte a „Fiatal kutatók: doktori képzés és életpálya-modellek” elnevezésű projekt keretében. A projekt vezetője: Tolnai Márton, témavezető: Mosoniné Fried Judit, közreműködő kutatók: Pálinkó Éva, Palló Gábor, Stefán Eszter, Horváth Dániel, Csehó Julianna, Mund Katalin, Kristóf Péter. A fókuszcsoporthoz adatai és tanulmány mellékletében olvashatók.

„Moderátor: ... és azt hogyan döntötték el, hogy PhD-re is jelentkeztek?”

„ez igazából nem is volt kérdés.”

„Olyan munkahelyet választottam, ahol ez kötelező volt, ez az ottmaradás feltétele gyakorlatilag.”

A beszélgetések későbbi szakaszaiból az derül ki, hogy bár a többség valóban nem élte meg feltétlenül jól megfontolt döntésként, a karrierépítés tudatos lépéseként a doktori iskolába, fokozatszerzésre való jelentkezést, a fent leírt automatizmus természetesen nem passzív sodródást jelentett. Azok számára, akik már az egyetemen kutatással kezdtek foglalkozni, és ebben sikeresnek bizonyultak, visszatekintve, sőt, talán már a döntés idején is természetesnek tűnhetett ugyan a PhD képzésre való jelentkezés, de ezt az automatizmust határozott, a kutatói pálya felé mutató szakmai előzmények generálták: szinte mindenkinél egyetemi szakmai sikerekhez, jó tanulmányi eredményekhez, élvezetes kutatói tevékenységhez fűződik.

„Mivel diákkori munkáztam, meg komolyabban szakdolgoztam, ez eléggé evidens volt...”

„teljesen evidens, hogy nem létezik biológus PhD nélkül... ha valaki elmegy egyetemre és a biológus szakmát választja, akkor a biológusképzés vége az a PhD fokozatszerzés.”

„Hát adta magát onnantól, hogy végülis azt eléggé sejtettem vagy tudtam, hogy én kutató szeretnék lenni, és hogy ennek ez a módja, tehát hogy akkor ez a szerves folytatás...”

A csoportok és interjúk tapasztalatai szerint tehát azt mondhatjuk, hogy a fokozatszerzés és vele együtt a kutatóvá válás lehetősége a résztvevők számára tulajdonképpen magától értetődővé vált az egyetemi évek végére.

Mindezek mellett ki kell emelnünk, hogy mindössze egy olyan ember volt a megkérdezett tizennégy főből, akinek narratívája egyértelműen és határozottan azt fejezte ki, hogy tudatosan alakította életét, karrierjét, és azért szerezte meg a tudományos fokozatot, mert egyértelműen kutató akart lenni. A többiek részéről a tudatosság hiánya az életpálya e jelentős anyagi áldozatot és munkát kívánó szakaszán persze inkább csak látszólagos. Ez inkább csak a visszatekintő beszédmódja, nem a racionális döntés, vagy az akarás valódi hiányát jelenti.

A beszélgetések későbbi szakaszainak ismeretében valószínűsíthető, hogy ez a passzivitást tükröző beszédmód legalábbis részben, az életpálya tervezhetőségének, a fokozattal rendelkezők számára elérhető hazai kutatási lehetőségek korlátosságának, gyakran kiszámíthatatlanságának is köszönhető. A csoportokon az ezredforduló környékén doktorált személyek vettek részt, tehát olyanok, akik a hazai PhD fokozatszerzők második generációját képviselik. Körükben már nincsenek, vagy csak nagyon csekély számban lehetnek jelen azok a személyek, akik eredetileg kandidatúrára készültek, a kutatás során a korábban szerzett fokozatukat átminősítőket is kiszűrtük. Ezeknek a fokozatszerzőknek nem feltétlenül volt meg a biztos állása a fokozatszerzés idején, mint korábban a kandidátusoknak. Nyilvánvaló, hogy a fokozat újszerűsége, a hozzá fűződő tapasztalat teljes hiánya, az éppen átalakulóban lévő K+F szektor, és oktatási rendszer, valamint az ezeknél sokkal lassabban átalakuló tudományos munkaerőpiac is a bizonytalanságot erősítette ebben a generációban.

A doktori iskola és a disszertációs téma kiválasztása

Az, hogy a csoportrésztvevők konkrétan melyik egyetem melyik doktori iskolájába jelentkeztek, az elbeszélrtörténetek szerint szintén evidensnek mutatkozott: a szegedi csoportban mindenki a saját korábbi tanszékére járt doktori iskolába, ugyanoda, ahol szakdolgozatát írta és védte. Erről a csoportrésztvevők úgy beszéltek, mint az egyetlen lehetőségről, amit választhattak, holott jelentkezősük idején több doktori iskola, illetve program is működött az országban.

„Én egy laborban voltam végig. TDK, szakdoga, doktori. Volt felvételi, de nem volt nagyon kiforrva, saját embereit vette fel az intézet. Tanítani is kellett – aki arról a tanszékről jött, abban jobban megbíztak.”

„Hallottatok ti már valaha olyat, hogy nem a kvázi saját fészekaljból vettek fel egy doktori iskolába? Soha meg nem történt.”

Az intézményválasztáshoz kapcsolódóan az is kiderült, hogy a résztvevők között csak egy olyan személy van, aki nem szorosan korábbi szakdolgozati témáját folytatta, a többiek mindannyian mesterképzésbeli szakdolgozati témájukat, vagy egy ahhoz nagyon közeli, azzal szinte azonos témát vittek tovább a disszertáció szintjéig.

A témavezető szerepe

A disszertációs témavezető a válaszadók szinte mindegyikénél a szakdolgozati konzulenssel volt azonos.

A témavezetővel való viszony a válaszok alapján igen sokrétűnek mutatkozott. Ami általános: szinte minden válaszadó gyakorolt valamilyen – súlyos, vagy kevésbé súlyos – kritikát a témavezetőjével szemben. Mindössze két személy volt, aki kimondottan elégedettnek mondta magát. Olyan is akad azonban a csoportokban, aki, elmondása szerint, semmit nem kapott témavezetőjétől, sőt, ez a válaszadó neki rója fel azt is, hogy majdnem nem szerezte meg a fokozatot.

„Ha az ember be szeretné fejezni, akkor magának kell hajtani...”

„De néha árral szemben, mert van olyan témavezető, aki akadályoz benne...”

„... eléggé anyáskodó volt, kutatómenedzsmentet is tanított, segített karriert csinálni.”

E két véglet között a többség összetett, pozitívumokat is, negatívumokat is egyaránt hordozó viszonyról számol be.

„... küldött minket külföldre, nagyon sok helyen jártam, ez nagyon jó volt, viszont senkit nem hagyott kibontakozni... tehát egy idő után, aki ki akar bontakozni, az elkerült tőle... tehát ilyen aranykalitka.”

Általános vélemény volt a beszélgetéseken, hogy a hazai doktori iskolák sajnos nem támasztanak semmilyen konkrét, határozott, a témavezetés módjára, tartalmára, rendszerességére – tehát minőségére – vonatkozó elvárást, követelményt a témavezetőkkel szemben, nem értékelik és nem is róják meg őket attól függően, hogy hogyan végzik munkájukat, így a témavezetők nem érzik kötelességüknek a doktorandusz hallgatók valódi szakmai támogatását, vezetését.

„... én Angliában is tanítottam, meg dolgoztam, ott három év a PhD, és amelyik diák nem tudja megcsinálni, az a témavezetőnek egy szégyen... és Magyarországon meg nincs egy ilyen elvárás a témavezetőkkel szemben, hogy hatékonyan és gyorsan dolgozzanak.”

„Én azt látom, hogy a témavezetők 10%-ában van olyan eltökéltség, hogy én tanítani fogok, van tanítói vénája, igazán témavezető, és a maradék 90% az önképző kör.”

1. táblázat. Megállapítások a témavezető tevékenységéről

Pozitívumok	Negatívumok
Gyakori említések	
–	Nem volt jelen, nem követelt semmit
–	Nem nyújtott szakmai támogatást, segítséget
Ritka említések	
Nem akadályozott	Akadályozta, hátráltatta a fokozatszerzést
Sokat segített: meg lehetett vele beszélni dolgokat, hasznos szakmai tanácsokat adott	Kihasználta a doktoranduszokat
Nem csak szakmailag segített, hanem azt is megmutatta, hogyan viselkedik, gondolkodik a kutató	–
Támogatta az utazásokat, konferencialátogatásokat	–
Kutatásmenedzsmentet is lehetett tőle tanulni	–

A beszélgetések tanulsága, hogy függetlenül attól, inkább pozitív vagy inkább negatív a témavezető megítélése, személye rendkívül fontos meghatározója az életpálya alakulásának. Van, aki szakdolgozó éve óta dolgozik együtt vele, külföldi munkahelyét is a volt témavezető kapcsolatain át szerzi, és onnan az ő kutatócsoportjába tér vissza, de van olyan is, aki azért kényszerül elhagyni munkahelyét, hogy keze alól kikerülve jobban, szabadabban kibontakoztathassa szakmai tudását, képességeit. A témavezető személye, a doktorálthoz fűződő szakmai és emberi viszonya nagyban meghatározza annak szakmai lehetőségeit.

A témavezető elismertsége, hazai tudományos életben elfoglalt pozíciója, kapcsolatrendszere a doktorálók jövőjének alakulására is kihatással van, ez mind a hazai állásszerzésben, mind a külföldről való hazatérésben kiemelkedő szereppel bír.

„Ő nagyon nem volt jóban a hazai szakmával, a perifériára volt szorulva, úgy ment ki Amerikába. Azt, hogy én mennyire tudtam, vagy akartam visszajönni (külföldről), ez nagymértékben befolyásolta.”

Akik több évre külföldre mennek, többnyire csak úgy tudnak onnan hazatérni, ha maradnak a szakmai hátszágban megfelelően magas pozícióban lévő szakmai támogatóik, akik képesek korábbi státuszukat fenntartani a kinttartózkodás idejére, vagy a visszatéréskor újat szerezni. Ez természetesen a külföldi munkavállalás, tapasztalatszerzés, összességében tehát a mobilitás alakulá-

sára is nagy hatással van: néhány évnél hosszabb időre nem mehetnek ki külföldre azok, akik mindeképpen vissza szeretnének térni a hazai kutatói állásba, mert három-négy évnél hosszabban a legjobb pozícióban lévő szakmai támogató sem tudja tartani itthon a helyeket. Támogató kapcsolat és intézmény híján a megfelelő kutatói pozícióba való hazatérést lehetetlennek látják válaszadóink. Van olyan is, aki ennek köszönhetően gyakorlatilag szinte teljesen immobil maradt: hazai pozíciójának elveszésétől tartva nem mer pár hónapnál hosszabb külföldi útra indulni.

A szakmai, kutatói identitás alakításában, a beszélgetések alapján úgy tűnik, akkor van jelentősebb szerepe a témavezetőnek, ha pozitív kapcsolata van a fokozatot szerzővel. A pozitív példa, a közeli szakmai együttműködés nagyon meghatározó, megerősítő hatással van a kutatói identitás alakulására.

„... az nagyon fontos, hogy nem csak szakmailag – az én esetemről tudok beszélni –, hanem emberileg is, és mint egy ilyen, egyfajta kutató modell volt az én szakvezetőm. Tehát én biztos vagyok abban, hogy az a három év a szakdolgozással együtt olyan három-négy év, amikor igazán biológussá válik az ember, meg megtanulja, hogy mi a szakma, mi az, hogy kutatás, mi az, alaposnak lenni meg satöbbi, és ebben szerintem a szakvezetőnek elképesztően nagy feladata és felelőssége van. És az én szakvezetőm abból a szempontból is, hát külön említésre érdemes, hogy nem csak a szakmai részből lehetett példát venni róla, hanem abból is, hogy hogyan kell egy kutatónak viselkednie, és hogyan kell gondolkodnia...”

A támogatást egyáltalán nem nyújtó, esetleg inkább csak akadályokat állító témavezető ugyan nem feltétlenül rombolja le a szakmai identitást, de annak megélését az elszánt fiatal számára megnehezíti, a fiatal kutatót már pályája kezdetén kiábrándulttá, cinikussá teszi. Az ilyen válaszadók szakmai identitása nem gyengébb ugyan azokénál, akiknek semleges, vagy pozitív viszonya volt a témavezetővel, az identitásuk tartalma azonban más, sokkal több negatív elemet tartalmaz.

„... két év után ott tartottam, hogy sehol, harmadévben akkor nyáron nagyon el voltam keseredve, és akkor azt tanácsolták, hogy írogassak külföldi embereknek e-maileket, írogattam, kaptam témát, egy év alatt megcsináltam ... szerencsés voltam, kaptam nyáron három cikket, azon gondolkoztam és írtam másik hármat belőle egy év alatt és kész.”

„A témavezetőm egy célt tévesztett, frusztrált ember volt. Szakmailag szétesett, de még egy-két stabil kapcsolattal és sarokkövel.”

A doktori iskolák szerepe

A doktori iskolára, annak megítélésére vonatkozó kérdés megválaszolása során a résztvevők nagy része egyértelműen a laborról beszélt inkább, mint a biológus doktorképzés másik színteréről, a tanteremről. A beszélgetés során az derült ki, hogy a doktori iskola, pontosabban a tanórákon át megvalósuló képzés jelentősége a laboré mellett teljesen eltörpült – ennek elsődleges oka, hogy a doktori iskolákban hallgatható tárgyak jelentős része azonos a mesterképzés idején hallgatott tárgyak körével, amit a többség teljesen értelmetlen, bosszantó jelenségként említ.

„... az órákinálat az megegyezik a negyed-ötödéves órákinálattal.”

„... az ember negyed-ötödévben meghallgatta, ami érdeklí, és akkor doktori iskolában meg még mit nem hallgattam...,amit ezek közül még hajlandó vagyok fölvenni és megtanulni, és nem akkora marhaság, hogy levizsgázzam belőle.”

„... (a doktori iskola) nem is létezett.”

„... még beülünk 3 évre a padba és még megtanulunk 50 könyvet, és akkor milyen jó lesz nekünk. Külföldre jár az ember, akkor látja, hogy ez egy borzasztó nagy butaság ... egy külföldi ... a kreativitást fejleszti, a csapatmunkát fejleszti ... hogyha már tudnak diszkusszálni csoportban megbeszélni ... utána rengeteget íratnak velük, fogalmaztatnak velük, előadatnak velük, és tényleg kutatónak nevelik. Nálunk meg ... jött az előadó és fölrakta a slide-okat, tartott egy előadást, rosszabb esetben meg sem tartotta az előadást.”

Volt olyan válaszadó, aki nem csak a doktori iskolákban megvalósuló képzést, de magát a doktori védést, a bizottság összetételét se látta szakmailag megfelelő színvonalúnak.

„...a bizottság összetétele az annyira esetleges... meg ugye a kutatóhelyek, témavezetők színvonala is nagyon változik... az ember befizet most már százezer forintot vagy mennyit, abból hívjanak legalább egy külföldit a bizottságba.”

A doktori iskolákról való beszélgetés során nagyon erős kritikák is megfogalmazódtak mind az interjúkon, mind a csoportokon. A beszélgetés ezen a szakaszon túlnyomórészt erősen cinikus, kiábrándult vagy elkeseredett volt, a beszélők többször lekicsinylő távolyítással beszéltek a doktori iskolákról, a doktorképzésről, pozitívumot jóval kisebb mértékben fogalmaztak meg, mint negatívumot.

„Gimnázium végére még verjük a nagy átlagot, Master-ben még kb. pariban vagyunk, a PhD-n meg tyúúúúúúúúúúúú (fejével is mutatja), így húznak el mellettünk, és seholy nem vagyunk. Komolytalan, teljesen komolytalan, szerintem.”

„Intézményesülve van a cinizmus, hogy mikor, miért nem csinálunk meg valamit rendszeren.”

„Szűken szakmailag a doktori iskola minimálisat nyújtott. Eltekintve pár órától az egyetememen vagy más intézményekben, utólag visszatekintve alapvető tantárgyakat nem oktattak, alapvető lépések hiányoztak, semmi rendszert nem lehetett felfedezni az oktatásban.”

Mindazok a kritikák, amiket a csoportrésztvevők a doktori iskolákról, a képzésről, a témavezetők-ről együtt és szinte egyöntetűen megfogalmaztak, jelzik, hogy a hazai doktorképzés a vizsgálati időszakban⁽²⁾ nem tudott megfelelő szakmai képzést, illetve azonosulási alapot adni a doktoranduszok számára.

A doktori képzés a stabil, határozott, pozitív tartalmú szakmai identitás megalapozására sem volt alkalmas, a tantermi órák ebben a tekintetben teljesen negatív, kiábrándító hatással voltak a

(2) Ez az időszak a PhD képzésnek a kezdeti, nagyobb részben még a 2002-es akkreditációt megelőző, doktori programokon át megvalósuló szakaszát jelentette: válaszadóink többsége a kilencvenes évek második felében kezdte a doktori iskolát, és az ezredforduló környékén szerezte meg fokozatát.

doktoranduszokra. Szerencsés esetben a laborban dolgozva, megfelelő munkacsoportban, illetve egy-egy jó témavezető mellett erősödött, fejlődött pozitívan a kutatói identitás.

2. táblázat. Megállapítások a doktori iskolákról

Pozitívumok	Negatívumok
Gyakori említések	
–	A képzés tárgyai azonosak a mesterképzés tárgyaival, disszertációs téma szempontjából irreleváns tárgyakat kell tanulni
A labor, az jó	Semmilyen volt, nem is létezett
Kiegyensúlyozatlan, nagyon hullámzó színvonalúak a doktori iskolák, órák, előadások	
Ritka említések	
–	Nem tanít tudósként kommunikálni, előadni, írni, csapatban dolgozni
–	Alapvető dolgokat nem tanítottak
–	Csak követelnek, nem segítenek
–	Nincs karrier-tanácsadás
–	Nem fejleszti a kreativitást

Az életpálya alakulása a fokozatszerzés után

Az életpálya alakulása a fokozatszerzés után rendkívül összetett, társadalmi és egyéni tényezők által a legkülönbözőbb módokon befolyásolt, így tulajdonképpen minden csoportrésztvevő esetén egyedi. Vannak azonban olyan, az elmesélt karriertörténetekből egyértelműen kivethető döntéshelyzetek, általánosan ható, a tudományrendszerben gyökerező tényezők, melyekkel a fokozat szerzők szinte mindegyike, vagy valamely nagyobb csoportja, az életpálya valamely pontján szembesül. A következőkben ezeket a közös, többek életpályáját meghatározó tényezőket emeljük ki.⁽³⁾

A beszélgetések során feltárt életpálya-alakító tényezők, és más, jellemző összefüggések segítségével, az összegyűjtött nagy mennyiségű információ pragmatikus szemléltetésére ideáltípusokat határozunk meg [Max Weber (1987) 9–73]. Az itt meghatározott életpálya ideáltípusok az elmesélt karriertörténetek egyedi, de egybehangzó jellegzetességeinek egybegyűrésével, lényeges vonásainak kiemelésével, egyes, lényegtelen tényezők elhanyagolásával, a tényezők egységes gondolati képé váló egyesítésével születtek. A valóságnak inkább a karikatúráját jelentik, nem magát a valóságot tükrözik, ennyiben tehát gondolati konstrukciók – bár a fókuszcsoportokon, illetve az interjúk során megismert egyes esetek ezen típusok valamelyikével, vagy ezek valamilyen egymásutánjával gyakran szinte teljes egészében leírhatók.

(3) Terjedelmi okokból itt csak az életpályák alakulására vonatkozó eredményeink tömör összefoglalását közöljük, eredményeinkről és megállapításainkról részletesebben PhD disszertációban számolunk be.

5. táblázat. Életpálya-ideáltípusok

- 1) *Automatikusan elhelyezkedő* – korábbi szakdolgozati és/vagy disszertációs témavezető, vagy más oktató/felettes kapcsolatrendszerének segítségével helyezkedik el tartósan hazai akadémiai kutatóhelyen, egyetemen; állását nem pályázza, hanem „kapja”; ha külföldre megy dolgozni, néhány év elteltével korábbi státuszába térhet vissza; viszonylag immobil; referenciacsoportját inkább a hazai kutatók képezik; a stabilitás fontos számára; hazai karrierben gondolkodik; hangneme kissé kiábrándult, de helyzetével megbékélt, vagy cinikus, ironikus; az országhoz családján át erősen kötődő.
- 2) *Külföldre távozó* – vagy közvetlenül a fokozatszerzés után, vagy valamivel később, hazai állás híján és/vagy szakmai, kutatói ambícióit jobban kiteljesítendő külföldi állásokat pályáz meg; többnyire kutatóintézeti kutató lesz, később elhelyezkedhet az iparban is, de mindig kutatóként; rendkívül mobil; kutatói identitása, szakmai ambíciója erős; referenciacsoportját a világ élvonalbeli kutatói képezik; a magas színvonalú, pezsgő, fejlődést biztosító, nemzetközi szakmai környezet, a kutatói függetlenség és az anyagi megbecsülés fontos számára; hangneme: dinamikus, határozott, racionális; külföldre távozáskor még többnyire független/gyermektelen; vagy egyáltalán nem akar hazatérni, vagy ha haza akar térni, azt kizárólag családi okokból teszi; hazatérve megpróbál kutatóként elhelyezkedni, de ezzel többnyire kudarcot vall, vagy túl nagy szakmai kompromisszum megkötésére kényszerül, így gyakran kiábrándultan átkerül a 3-as típusba, vagy tartósan külföldön marad.
- 3) *Kutatástól eltávolodó* – a fokozatszerzés után közvetlenül, vagy az életpálya későbbi szakaszán – tipikusan: külföldi kutatói állásból való hazatéréskor – távozik a kutatói pályáról, melynek oka általában az, hogy nem jut megfelelő kutatói álláshoz idehaza, külföldre pedig nem akar menni/nem akar ott maradni; jól fizető és kiszámítható előmenetellel járó „ipari” állása van, pár év után vezetői pozícióba jut; nem kíván visszatérni a kutatásba (nem publikál); kutatói identitása meggyengült, leépült; referenciacsoportját a hazai munkaerőpiac „értelmes munkát végző”, jól fizetett, karriert befutott alkalmazottai jelentik; hangneme higgadt, racionális, vagy heves, kiábrándult; az országhoz kötődő; nő; családos.
- 4) *Túlélő* – vegyes típus, jellegzetessége az erős kutatói identitás, az országhoz való viszonylag erős kötődés, és az, hogy fokozatszerzéskor nem áll rendelkezésére automatikusan szabad kutatói státusz, ami nehezíti számára a megfelelő életpálya építést; jellemző, hogy a fokozatszerzés után erős kompromisszumokkal járó hazai kutatóhelyen próbál „túlélni”, itt megüresedő akadémiai/egyetemi állásra, vagy megfelelő külföldi posztokra állásra vár, ez utóbbi jóval hamarabb sikerül neki, ezért általában inkább külföldre megy kutatói állásba (itt gyakran átkerül a 2-es típusba); kutatói identitása elég erős; referenciacsoportja vegyes: hazai és nemzetközi élvonalbeli kutatók; hangneme cinikus, ironikus

Megállapítások az életpálya és szakmai identitás alakulásáról és ezek összefüggéseiről

- (1) A hazai tudományos életpálya már a korai egyetemi évek alatt részben determinálttá válhat a szakdolgozati téma és témavezető megválasztásával, aki a legtöbb esetben azonos a későbbi disszertációs témavezetővel. A disszertációs témavezető szerepe mind az elhelyezkedésben, mind a hazai kutatási pályázatok sikerességében, mind a külföldi munkából való hazatérésben kiemelkedő lehet. A témavezető szakmai elfogadottsága, presztízse, kapcsolatai részben átörökítődnek doktoráltjaira.
- (2) A hazai fiatal biológus kutatók szakmai identitásának tartalma különbözik a tartósan külföldön élő kutatókénál. A tartósan Magyarországon élő és dolgozó kutatók identitására vonatkozó narratívum távolítottabb az éntől, ellentmondásosabb, több negatív elemet, gyakran irracionális elemeket is tartalmaz, negatív és ritkábban pozitív érzelmekkel gazdagabban leírt.
- (3) A külföldi kutatói státuszából való hazatérés gyakran a jól felépített, erős, „lendületes” kutatói identitás csorbulásával, átalakulásával, esetenként a kutatói identitás teljes elvesztésével jár együtt.
- (4) A kutatói identitás erőssége mellett a kutatói életpályák állomásainak egyes dimenziói, pontosabban az ezekkel való elégedettség együttes dinamikája kiemelkedő jelentőségű, ezek: a szakmai környezet motiváló ereje, a végzett munka jellege, valamint a jövedelem. Ezeket a tényezőket a Lenski által a rétegződésvizsgálatokba bevezetett státuszinkonzisztencia (Lenski 1954) fogalma után a szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia dimenzióinak tekinthetjük.
- (5) A szubjektív szakmai státuszinkonzisztencia a hazai kutatók körében általában jóval nagyobb, mint a külföldön – Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában – dolgozó kutatók esetén.
- (6) A tartósan külföldön élők jelentős csoportja a szakmai státuszok magas szinten való konzisztensebbé tételéért megy külföldre, illetve a konzisztencia megfelelő szinten tartásának érdekében marad kint tartósan.
- (7) A szakmai identitás dominanciája a teljes én-identitáson belül az elérhető szakmai lehetőségtől is meghatározott: motiváló szakmai közegben, megfelelő munka és anyagi kompenzáció – tehát minél kisebb szakmai státuszinkonzisztencia – mellett a szakmai identitás jelentősége nagyobb a teljes én identitásban, míg a nagyobb inkonzisztenciával járó esetekben az identitás más dimenziói lesznek dominánsak.

Mellékletek

1. melléklet. A tartósan külföldön elhelyezkedett interjúalanyok összetétele

Az interjúk 2008 augusztusában, Budapesten készültek		
Interjúalanyok száma	5 fő	
Fokozatszerzés ideje	Mindenki min. 5 éve megszerzett PhD fokozattal rendelkezik biológiából	
Intézmény, ahol a fokozatot szerezte	ELTE, SE	
Fokozatszerzés módja	Mindenki PhD értekezést adott be, amit megvédett	
Jelenlegi munkahely	Típusa	Végzett tevékenység
	4 fő egyetem	oktatás, kutatás
	1 fő gyógyszeripari nagyvállalat	kutatás
Jelenlegi munkahely	Helye	
	Nyugat-Európa	
	2 főnek van hosszabb észak-amerikai munkatapasztalata is	
Nem	3 fő férfi	
	2 fő nő	
Életkor	1 fő 33 éves	
	1 fő 34 éves	
	1 fő 36 éves	
	1 fő 37 éves	
	1 fő 40 éves	
Családi állapot	4 fő házas, gyermekkel	
	1 fő nőtlen, gyermektelen	

2. melléklet. A fókuszcsoport összetétele

Az interjúk 2008. július 18-án, Szegeden készültek	
Csoportrésztvevők száma	5 fő
Fokozatszerzés ideje	Mindenki min. 4 éve megszerzett PhD fokozattal rendelkezik
Intézmény	Mindenki Szegedi Tudományegyetem
Fokozatszerzés módja	Mindenki PhD értekezést adott be, amit megvédett

Jelenlegi munkahely	Típusa	Végzett tevékenység
	1 fő akadémiai kutatóhely	alapkutatás
	2 fő egyetem	oktatás, kutatás
	2 fő biotechnológiai közép vállalat	1 fő kutató, 1 fő nem kutató
Korábbi munkatapasztalat	Akadémiai/egyetemi tapasztalata mindenkinek van, itt kezdték pályájukat	
Külföldi munkatapasztalat	4 fő igen (USA, UK, Németország, Spanyolország)	
	1 fő nem	
Nem	3 fő férfi	
	2 fő nő	
Életkor	2 fő 34 éves	
	1 fő 35 éves	
	1 fő 36 éves	
	1 fő 40 éves	
Családi állapot	3 fő házas, gyermekkel	
	1 fő elvált, gyermektelen	
	1 fő hajadon, gyermektelen	

Az interjúk 2008. július 23-án, Budapesten készültek

Csoportrésztvevők száma	4 fő	
Fokozatszerzés ideje	Mindenki min. 4 éves PhD fokozattal rendelkezik	
Intézmény	3 fő ELTE	
	1 fő Szegedi Tudományegyetem	
Fokozatszerzés módja	Mindenki PhD értekezést adott be, amit megvédett	
Jelenlegi munkahely	Típusa	Végzett tevékenység
	1 fő akadémiai kutatóhely	alapkutatás
	1 fő egyetem	oktatás, kutatás
	1 fő biotechnológiai közép vállalat	nem kutató
	1 fő gyógyszeripari nagyvállalat	nem kutató
Korábbi munkatapasztalat	Akadémiai/egyetemi tapasztalata mindenkinek van, itt kezdték pályájukat	

Külföldi munkatapasztalat	2 fő igen (mindkettő UK)
	2 fő nem
Nem	2 fő férfi
	2 fő nő
Életkor	1 fő 32 éves
	2 fő 34 éves
	1 fő 41 éves
Családi állapot	3 fő házas, gyermekkel
	1 fő hajadon, gyermektelen

IRODALOM

Lenski, Gerhard (1954): *Status Crystallization. A Non-vertical Dimension of Social Status*. American Sociological Review. 405–413.

Weber, Max (1987): *Szociológiai alapfogalmak*. In: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. kötet*. KJK Budapest 37–80.